

Heinrich Geiselberger (ed.). *Velký regres. Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška*. Praha: Rybka Publishers 2017, 311 s.

Ivana Holzbachová

Myšlenka napsat a vydat tuto knihu vznikla koncem podzimu 2015 po sérii útoků v Paříži, v době, kdy se zdálo, že se svět vrací do doby před tím, než se ustálily hodnoty, které jsme donedávna považovali za nezpochybnitelné. Kniha vyšla v nakladatelství Suhrkamp v loňském roce zároveň ve 13 jazycích včetně češtiny. Podílil se na ní 16 autorů, na závěr českého vydání přidali čeští vydavatelé ještě příspěvek V. Bělohradského.

Podat zprávu o všech 17 příspěvcích je obtížné. Vydavatelé je seřadili abecedně podle jmen jejich autorů a jejich úroveň je kolísavá. H. Geiselberger v předmluvě uvádí sedm znaků regrese: zhroucení stále více států (zejména na blízkém Východě), snaha o zabezpečení ostatních (třeba i ploty), nacionalismus, volání po návratu k bezpečí, vzestup demagogů, nepřátelství k cizincům a zhrubnutí diskuse. Obecně se v knize rozebírají zejména důsledky neoliberalní globalizace pro stav světa. Většina autorů se kloní k levicovým řešením. Problémem pro čtenáře jinak velmi srozumitelných textů je, že ne všichni autoři se shodují na významu jednotlivých pojmů (např. neoliberalismus a liberalismus).

Pokusím se alespoň vyjmenovat jednotlivé příspěvky a v nich zdůraznit to, co se mi zdá důležité nebo hodné diskuse.

Arjun Appadurai se zabývá *Únavou z demokracie*. Ukazuje na jednotlivé postavy, které jsou jejím symptomem, např.

D. Trump, T. Mayová aj. Všem je společný posun politiky doprava. Appadurai se zabývá vztahem mezi vůdci a jejich stoupenici a konstatuje, že jak ti, tak oni mají společný odpor k demokracii, avšak každý z jiného důvodu. Jak ti, tak oni také zdůrazňují svou kulturní identitu. Přitom jsou to právě vůdcové, kteří svým neoliberalismem vytvářejí potíže, jež vedou lidi k tomu, aby demokracii odmítali. Podle jeho názoru se to nezmění „do té doby, dokud liberální levice nepřijde s přesvědčivým politickým programem, jak restrukturalizovat příjmy, sociální výdaje, veřejné finance“. (S. 24–25.) Vůdčím prvkem v tomto směru by podle jeho názoru měla být Evropa.

Zygmunt Bauman pátrá po *Symptomech hledání cíle a jména*. Konstatuje přitom, že naprosto zklamala myšlenka, že můžeme sami vytvářet své dějiny. Jsme svědky nenadálých a rychlých změn, které si nikdo nepřál. V lidech to vzbuzuje strach z budoucnosti a jedním z jeho symptomů je strach z imigrace, či spíše z migrace. Zatímco imigrace je spojena s asimilací příchozích, migrace s diasporizací (multikulturalismem). Skutečnost, že se budeme muset naučit žít s každodenní jinakostí, vede lidi v první reakci ke strachu. Ten však využívají finančníci k osekávání sociálního zákonodárství. S ústupem státu se do popředí dostávají lokální zájmy a vytvářejí se skupiny, které ani nechtějí spolu mluvit. Ale aby byla současná situa-

ce řešitelná, budeme se muset znovu naučit umění dialogu.

Nancy Frazerová svůj příspěvek nazvala *Progresivní neoliberalismus versus reakční populismus: falešná dichotomie*. Vychází opět z výsledku amerických prezidentských voleb, z probíhajícího brexitu a dalších politických skutečností. Tyto jevy podle ní spojuje odmítnutí současného finančního kapitalismu a jeho následků pro obyčejné lidi. To, co je odmítáno, ale není neoliberalismus, nýbrž progresivní neoliberalismus, v němž je činnost finančního kapitálu spojena a maskována různými emancipačními hnutími. Tyto skutečnosti analyzuje Frazerová především na vnitřní politice USA, kde zvolení Trumpa bylo dáno absencí levice. Tu podle ní ztělesňuje B. Sanders, případně taková hnutí v Evropě jako jsou Podemos nebo Syriza.

Eva Illouzová analyzuje cestu *Od paradoxu osvobození k úpadku liberálních elit*. Konstatuje, že lidé dnes odmítají liberalismus jak na Západě, tak v zemích, které liberální nikdy nebyly (Rusko, Turecko aj.) a v nichž vládne šovinismus a porušování lidských práv. Vrací se fundamentalismus. Tento jev chce zkoumat na Izraeli. Kritizuje přitom názory M. Walzera v knize *Paradox of liberation*, v níž Walzer zřejmě klade na stejnou rovinu situaci v osvobozených koloniích a v Izraeli. Zastává názor, že Židé žijící v Evropě dokázali spojit židovskou identitu a evropské ideály. Sionismus neznamenal popření náboženského judaismu a podobně jako v muslimských zemích se v něm stírá institucionální hranice mezi státem a náboženstvím. A právě proto se Izraelci chovají k Palestincům tak, jak se chovají. Cho-

vají se odmítavě i k Židům pocházejícím z arabských zemí, kteří pak v Izraeli vytvořili významnou fundamentalistickou stranu. Naopak izraelská levice nikdy nehájila zájmy pracujících, a proto nezískala jejich podporu. Levice podle Illouzové musí navázat na ztracený kontakt s morálním světem lidí, který byl zničen nápory kolonialismu a kapitálu, jinak liberalismus definitivně skončí.

Ivan Krasev hledá *Budoucnost pro většiny*. Podle jeho názoru narůstá nechuť vůči demokracii, už jen proto, že se uvolnil prostor nejenom pro ověřené informace, ale pro všechny „informace“. V souvislosti s migrační krizí se tradiční voličská základna levice, již tvořily střední třídy, kloní ke krajní pravici. V okamžiku, kdy se zdá, že dochází k ohrožení normativního řádu nějaké skupiny, kdy máme dojem, že se (naše) skupina rozpadá, obracíme se proti cizincům. V Evropě je tato skutečnost komplikovaná tím, že zároveň se stárnutím bílé populace začíná chybět pracovní síla. A ta začíná přicházet ze zemí, kde si díky informačním technologiím lidé uvědomili propastný rozdíl mezi evropskou a jejich životní úrovní. A protože „nikdy nelze dosáhnout hyperglobalizace, tedy toho, abychom si zachovali jak demokracii, tak svrchovanost“ (s. 103), stávají se z populistů, kteří měli plnou pusu demokracie, protekcionisté a izolacionisté. V této situaci zaniká svazek mezi demokracií a liberalismem. Politika získává prvořadě postavení, jednotlivé vlády možnost vládnout, ale na úkor individuálních svobod.

Bruno Latour analyzuje *Útočiště Evropa*, ale především jeho úlohu v ekologické krizi. Latour na jedné straně hodnotí

současnou Evropu, tj. spíše EU jako nesmírně oslabené společenství, na druhé straně se však domnívá, že právě tato slabost je předurčuje k tomu, aby se stala ohniskem změn. Staví Evropu proti snahám těch představitelů velkokapitálu, kteří se podobně jako D. Trump snaží vytěžit během krátké doby co největší bohatství a řídí se v podstatě heslem „po nás potopa“. To souvisí s tím, že právě tato skupina lidí popírá existenci ekologické krize a spíše přispívá k jejímu prohlubování. Evropa, spolu s migranty, které Latour bere jako hotovou věc, má být tou oblastí, která se má postavit proti zhoršování životního prostředí. Charakteristickým výrokem pro tuto Latourovu myšlenku by mohl být tento: „Migrace a nový klimatický řád jsou [...] jedna a táž hrozba“ (s. 112). Před uprchlíky můžeme postavit ploty, před změnou klimatu ne. Proto se ti, kdo jsou nejvíce ohroženi, musí spojit a postavit se za nový způsob chování se vůči přírodě. Mohu jen poznamenat, že ač se mi jeho výzva líbí, považuji jeho argumentaci za vnitřně rozpornou a obávám se, že výzva není realizovatelná.

Paul Mason se zamýšlí nad *Překonáním strachu ze svobody*. Otázkou ovšem je, jaké svobody. Analyzuje především situaci ve Velké Británii, a to od počátku osmdesátých let a politiky M. Thatcherové. Přes různé peripetie došlo ke strukturální transformaci, která obnáší delokalizaci výroby do zahraničí, restrukturalizaci firm (= zrušení benefitů pro pracovníky), odbourání progresivního zdanění, privatizaci dříve veřejných služeb a financializaci spotřebního trhu. Dnes dochází ke zhroucení globalizace, avšak na základě autoritářsky laděného populismu, tj. rasismu,

islamofobie a sociálního konzervatismu. Lidé, kteří populismu podléhají, si neuvědomují, jak je celá situace složitá. Proto Mason hledá protiváhu proti nim a naději na změnu systému v „propojených jednotlivcích“, tj. kvalifikovaných a vzdělaných lidech. S nimi, s etnickými menšinami a přistěhovalci, kteří chtějí pracovat, by se měla spojit sociální demokracie a zabránit zhroucení globalizace a zároveň zničit neoliberalismus, tj. zvrátit výše zmíněnou strukturální transformaci.

Mason své úvahy zúžil na postavení britských pracujících. Proto je mu výslovně jedno, že opatření, která navrhuje, by zpomalila rozvoj „globálního Jihu“, při úvahách o imigraci v podstatě podporuje „dovoz mozků“ z ostatních zemí a kromě toho se domnívá, že jím navržená opatření by vedla ke zlepšení „v řádu měsíců“. Když k tomu přičteme i to, že nepočítá s vlivem mezinárodní situace a ekologické krize, vzbuzuje jeho stať ve mně jen údiv.

Pankaj Mishra analyzuje *Politiku ve věku zloby a temný odkaz osvícenství*. Současnou situaci podle jeho názoru charakterizuje nástup populistů a diktátorů po celém světě, spojený s rozvolněním etických zábran, na něž často tlačí veřejné mínění. Mishra hledá důvody tohoto stavu a nalézá je v přecenění racionalismu v evropské a americké kultuře a v jím ovlivněném myšlení. Jak se ukazuje, Mishra vidí v racionalismu především chápání člověka jako *homo oeconomicus*. To je onen temný odkaz osvícenství. Proti tomu staví to chápání člověka, které nachází v Nietzsche, Freudovi, Weberovi a Musilovi a svým způsobem také v Adornovi, Horkheimerovi, Arendtové a Weilové, podle nichž právě hyperracionální myšlení vede k různě

ným formám totalitarismu. Také moderní liberalismus chápe člověka takto zúženě. To vede k tomu, že nemůžeme porozumět tomu, co se v dnešní době odehrává, mj. proč v mnoha zemích vyhrávají volby demagogové. Mishra se domnívá, že cestu, jak z této situace ven, můžeme nalézt tehdy, budeme-li „vnímat neblahou realitu takovou, jaká je“ (s. 161) a zároveň s ohledem na nuancovaný obraz lidské zkušenosti a lidských potřeb.

Robert Misik vyzývá k *Odvaze k činu*. Přibližně od r. 1989 se vytváří kasta profesionálních politiků, kteří mezi sebou soupeří o výhody, snaží se přizpůsobit ekonomické elitě a neohlížejí se na zájmy svých voličů. To vytváří problém i pro levicovou politiku, která zanedbala analýzu rozporů ve společnosti, jež zdaleka nejsou jen politické. Vedle třídních rozporů tu např. existuje rozpor mezi kosmopolitními městskými skupinami a příslušníky tradičních (patriarchálních) společenství apod. Misik vyzývá k posílení informované levicové politiky, která by se pokusila vymanit Evropskou unii za zajetí neoliberalismu. Levicové strany se musí stát věrohodnými reprezentanty nejzranitelnějších částí společnosti, prosazovat jejich zájmy a vrátit jim důvěru v budoucnost.

Ačkoli Misikův program má mnohé do sebe, ohlíží se pouze na situaci v Evropě, případně v USA, jako by tyto oblasti byly izolovány od ostatního světa.

Oliver Nachtwey svůj příspěvek nazval *Odcivilizováni: O regresivních tendencích v západních společnostech*. Vychází z prací N. Eliase, Horkheimera, Adorna a konečně i Freuda (teorie sublimace). Konstatuje, že součástí civilizačního procesu byla individualizace ve smyslu zbavení se

tradičních vazeb. Tím se ale člověk zároveň stával závislejším na společnosti. Ale sama společnost se dnes rozpadá, jedinec může spadnout až na samé sociální dno, a protože zmizely intermediární skupiny (spolky a kluby), musí se s touto situací vyrovnat sám. To je spojeno i s tím, že lidé částečně internalizovali neoliberalistické hodnoty. Ty se však stávají zdrojem zhrubnutí zejména těch lidí, kterým se hrouť svět jejich sociálních jistot. Lidé ztrácející své dříve etablované postavení se chovají hrubě zvláště k těm, kteří se nacházejí ještě pod nimi, případně při hledání nového pocitu sounáležitosti zakotví v nějakých autoritářských společenstvích (D. Trump, M. Le Penová). Tyto „skupiny spojuje negování civilizace ve jménu jakési imaginární západní civilizace“ (s. 194).

Donatella della Porta zkoumá *Progresivní a regresivní politiku v podmínkách pozdního neoliberalismu*. Autorka zaznamenává v posledních dvaceti letech ve společnosti jak mobilizaci levice, tak nástup reakčních hnutí. Členy obou těchto hnutí jsou zpravidla lidé, jejichž situace se v důsledku neoliberalistických opatření zhoršila. Rozdílné jsou však jejich reakce. Della Porta vyzývá k analýze obou skupin. O té progresivní něco víme: kdo ji tvoří, víme, že má sklony k internacionalismu a v poslední době se spoléhá i na morální apely. Především ale vystupuje proti prorůstání ekonomické a politické moci a kritizuje mezinárodní korporace, které jsou podle ní odpovědné za ztrátu národní a státní suverenity. Volá po přímější participativní demokracii a žádá, aby se péče o společné statky vrátila do rukou veřejnosti. Zdůrazňuje ochranu politických a sociálních práv jako práv lidských. Regresivní proud

je teprve třeba zkoumat, přičemž výzkum by se měl zaměřit na složení sociální základny, způsoby projevů nespokojenosti a na podmínky, za nichž se tyto skupiny rodí. Podle della Porty tam, kde stranická politika nedokáže odpůrcům neoliberalismu nabídnout žádnou platformu pro jejich protest, protože ona sama neoliberální opatření podporuje. Úlohu levicové politiky tedy della Porta vidí v boji s regresivními protivníky a domnívá se, že by jí prospěla větší internacionalizace.

César Rendueles se zabývá pohybem *Od globální regrese k postkapitalistickým protihnutím*. Ta se objevila především v souvislosti s krizí 2008. Většinou se kloní k extrémní pravici. Rendueles se ale chce zabývat jejich demokratizačními a egalitářskými alternativami, které se projeví nejprve v Los Angeles a potom v Seattlu a nyní jsou charakteristické pro periferní země Evropy, zejména Španělsko a Řecko. Tato hnutí narážejí na odpor neoliberalismu, kterému se podařilo osekát občanskou společnost a udělat z ní křehkou a individualistickou konzumní společnost. Naopak vysoce postaveným vrstvám se podle Renduelese podařilo tomuto trendu uniknout díky institucím, v nichž se jejich příslušníci setkávají, např. elitním školám, klubům apod. a falešnému zdání vlastní kulturní individuality založené na sofistikované spotřebě. Rendueles se domnívá, že demokratizační projekt má naději na úspěch pouze tehdy, když se internacionalizuje. Vidí určitou šanci v Evropské unii, a to za podmínky, že se evropským jižním zemím podaří prosadit v ní změny a postavit ji do čela postkapitalistické, tj. prosperující demokratičtější a spravedlivější globalizace.

Wolfgang Streeck vidí *Návrat vypuzených jako začátek konce neoliberálního kapitalismu*. Pracuje s pojmy „velký regres“ (spojení globalizace a neoliberalismu) a postfaktický věk (doba, kdy kromě politiků lžou také experti). Pro dnešní situaci je příznačný nový kulturní rozkol, který je dán vznikem populismu. Podle Streecka se tato situace připravovala už od sedmdesátých let minulého století a vyvrcholila zvolením D. Trumpa prezidentem USA a brexitem. Těmito událostmi podle jeho názoru začíná interregnum: svět globálního kapitalismu se zhroutil, a my nevíme, co bude dál. K mému údivu Streeck zatím nevidí velká rizika v mezinárodní oblasti, i když eviduje rozpoutání kampaně proti přistěhovalcům a etnickým a jiným menšinám uvnitř jednotlivých států. Je přesvědčen, že důraz na integraci na mezinárodní úrovni vyvolá protiklad, tj. posílení nacionalismu.

David van Reybrouck uveřejnil svůj otevřený dopis předsedovi Evropské komise: *Vážžený pane předsedo Junckere*. Jeho předmětem jsou otázky kolem funkčnosti voleb jako nástroje pro uskutečňování demokracie. Tvrdí, že volby mají velmi dlouhou tradici, která začíná v aristokratických společnostech. S jejich rozšířením na všechny občany a se situací informačního chaosu, v němž se dnes nacházíme, však přestávají být dobrým nástrojem pro fungování demokracie. Van Reybrouck se pak zabývá politikou Evropské unie. Její vrcholní politici přehlížejí nebezpečí, která jí hrozí, stejně tak jako to, jak globalizace dopadla na nižší a střední třídy. Občané mají pocit, jako by mezi nimi a Bruslem ležela propast. Navrhuje vrátit se k principu losování a poukazuje na přf-

klad Irska, v němž bylo takto sestaveno Občanské shromáždění. „Reprezentativní vzorek společnosti vybavený náležitými informacemi dokáže jednat s větší soudností než společnost, která jakožto celek takové informace nemá“ (s. 274). Občanské shromáždění v Irsku má projednávat předem určená témata, vytvoří návrh a o tom se má hlasovat v celostátním referendu, které je však formulováno tak, aby se občané mohli rozhodovat mezi více variantami. Domnívám se, že jde o zajímavý návrh, nicméně vidím alespoň jednu slabinu. Není zodpovězena otázka, jak by byla vytvořena skupina, z níž by se losovalo. Nechci vypadat jako elitář, nicméně se domnívám, že ne všichni občané jsou schopni a ochotni pracovat s informacemi. Navíc se tu vyskytuje další otázka, kdo by jim tyto informace poskytoval.

Slavoj Žižek rozebírá otázky kolem *Populistického pokušení* v poněkud nekonzistentním textu. Konstatuje, že žijeme v době, kdy vládne všeobecný strach z toho, co je jiné než my, případně než něco, co známe. To je spojeno s nárůstem populismu. Evropa nyní čelí problému, „jak nezradit svůj odkaz tváří v tvář náporu konzervativně-populistických sil“ (s. 284). Vlastním problémem je pak podle Žižeka slabost umírněného „racionálního“ postoje. Proti tomu vlastně populisté vystupují oprávněně. Dnešní liberální levice i populistická pravice vězí v politice strachu, tj. strachu z vnějšího objektu. Podle Žižeka je však třeba přejít k Angst – úzkosti, vědomí, že je něco v nepořádku s naší identitou. To vyžaduje proměnu sebe sama. Je třeba přijít na to, co způsobilo fiasko liberálně demokratické politiky. Problémem je, že není možné najít

globální politické uspořádání, které by odpovídalo globální kapitalistické ekonomice. Podle Žižeka je tady třeba pracovat na formování radikální levice.

V českém vydání se ještě objevuje text Václava Bělohradského *Rozkoly postmodernosti*. Bělohradský nejprve charakterizuje postmoderní společnost a problémy, do které se postupně dostala. V této souvislosti rozebírá pojmy jako „všeobecná práce“, rozpor „populus proti multitudine“, „globální vesnice“ a zdůrazňuje lidskou vinu na vzniku ekologické krize. Domnívá se, že žijeme v době postdemokracie, v níž „tradiční“ politické strany zrozené z rozkolu modernosti ztratily kulturní hegemonii a politická hnutí, která by úspěšně řešila rozkoly postmoderní doby, se teprve formují. Bělohradský vypočítává podmínky jejich vzniku: Postmoderní elity se musí naučit prosadit se v podmínkách postmoderní komunikační asymetrie, musí se vytvořit globální solidarita a lidé mají mít neomezený přístup k „pозemským“ veřejným statkům, musí vzniknout deliberativní demokracie, tj. veřejná rozhodnutí musí být legitimizována ve veřejném dialogu mezi občany, „globální vesnice uniklých sdělení o všech a o všem – tato perverzní elektronická pospolitost – se musí stát školou etiky založené na globální empatii“ (s. 306) a konečně v antropocénu mohou být racionálními jen ta rozhodnutí, která jsou vztažena k reprezentaci „celé Země“.

Jak už jsem na začátku napsala, autoři analyzují „velký regres“ z mnoha různých hledisek a dá se říci, že i úroveň příspěvků je nevyrovnaná, místy se čtenář musí adaptovat na slovník, který daný autor používá a který se významově neshoduje

s tím, jak píše jiní. Osobně se domnívám, že především stať Paula Masona se zaměřuje příliš úzce jen na problémy Velké Británie a nebere absolutně ohledy na širší situaci, v níž jeho země existuje. Podobně jsou na tom práce, a těch je většina, které berou na vědomí pouze evropské země a USA. Osobně si nejvíce cením těch, které vidí problémy globálně v tom smyslu, že upozorňují i na vliv ekologické krize, která dané otázky jednak umocňuje, ale

na druhé straně možná povede až k tomu, že se nám zanedlouho nebudou zdát tak důležité. Možná ale mnohost názorů knize nijak neškodí. Neškodí jí ani to, že autoři vycházejí z levicových pozic. Může tak podat aspoň částečný přehled o tom, jaké přístupy jsou na této straně politického spektra možné. V každém případě se domnívám, že vydavatelé měli velmi dobrý nápad, že je kniha zajímavá a že je prospěšné si ji přečíst a zamyslet se nad ní.

doc. PhDr. Ivana Holzbachová, CSc.

Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita
Arna Nováka 1, 60200 Brno, Česká republika
holzbach@phil.muni.cz